

Uitvoeringsplan
Waddenfonds
2010 - 2014

Colofon

Dit Uitvoeringsplan is opgesteld door het Regionaal College Waddengebied en vervolgens in januari 2010 goedgekeurd door de minister van VROM.

Redactie en layout: Secretariaat Regionaal College Waddengebied.

Informatie: DLG Groningen, Uitvoeringsorganisatie Waddenfonds.

Inhoud

1 AANLEIDING	4
2 VERGROTEN VAN DE EFFECTIVITEIT	6
3 DE PROGRAMMA'S	11
THEMA 1 ECOSYSTEEM, HABITAT EN SOORTEN	12
Programma 1 Waddenzee klimaatbestendig	13
Programma 2 Herstel biobouwers	16
Programma 3 Herstel voedselweb	17
Programma 4 Waterbodem en waterkolom	18
Programma 5 De Waddenzee internationaal ingebed	19
THEMA 2 KLIMAAT, ENERGIE EN WATER	21
Programma 6 Waddeneilanden zelfvoorzienend voor water en energie	21
Programma 7 Grootschalige ontwikkeling en implementatie van duurzame energietransitie	23
THEMA 3 LANDSCHAP EN CULTUURHISTORIE	25
Programma 8: Uitvoeringsstrategie Waddenlandschap	25
THEMA 4 WONEN WERKEN EN RECREËREN	27
Programma 9 Ontwikkeling duurzame visserij	28
Programma 10 Verduurzaming Waddenhavens	29
Programma 11 Duurzame ontwikkeling Recreatie en Toerisme Waddengebied	30
Programma 12 Verduurzaming vaarrecreatie	32
Programma 13 Verduurzaming landbouw	33

I Aanleiding

Op 6 juni 2006 is het eerste Uitvoeringsplan voor het Waddenfonds vastgesteld. Dit uitvoeringsplan was een gezamenlijk product van het rijk en de regio dat in samenspraak met de belanghebbenden in het gebied interactief is opgesteld. Aanvragen voor projecten uit het Waddenfonds worden gefinancierd door middel van een tendersystematiek. In 2007/2008 volgde de eerste tender en in 2008 is de tweede tender van start gegaan. Uit het verloop van deze twee tenders worden twee aanloopproblemen zichtbaar.

Ten eerste geeft het Uitvoeringsplan uit 2006 *onvoldoende inhoudelijke sturing en samenhang* om te komen tot projecten die herkenbaar leiden tot verduurzaming van de Waddenzee en waddenregio. Gevolg is dat er daarmee ruimte is gecreëerd om een waaier aan verschillende projecten te kunnen indienen, groot en klein, die tot een te grote versnippering leidt van de in te zetten middelen.

Ten tweede mist het Uitvoeringsplan uit 2006 *een helder afwegingskader*. Dit sluit aan op hetgeen onder het eerste punt is geconstateerd. Gevolg daarvan is dat de Adviescommissie zelf een afwegingskader en rede-neerlijnen heeft opgesteld, gegeven de ingediende projecten. Daarmee is het afwegingskader afhankelijk geworden van de ingediende projecten, terwijl juist een onafhankelijk afwegingskader sturing moet geven aan de projecten die wel of niet bijdragen aan de gestelde doelen.

Ook de ontwikkeling van het programma 'Naar een rijke Waddenzee' zoals voorgenomen in het Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied (B&O-plan), is van grote betekenis voor het Waddenfonds. Door Waddenfonds en het programma Naar een rijke Waddenzee nauw op elkaar aan te laten aansluiten, is voor beide winst te boeken: meer samenhang en sturing geven aan de inzet van middelen voor natuurherstel. Dit nieuwe kader is mede aanleiding voor een nieuw Uitvoeringsplan 2010-2014.

NIEUW UITVOERINGSPLAN 2010 - 2014

Het nieuwe Uitvoeringsplan geeft een antwoord op beide genoemde aanloopproblemen.

Het probleem van onvoldoende inhoudelijke sturing en samenhang wordt opgelost door invulling te geven aan de in het huidige B&O-plan benoemde thema's. De beoogde aanpassing betreft het introduceren van programma's. Dit is een figuur die het oude Uitvoeringsplan niet kent. Doel daarvan is om meer samenhang aan te brengen in de projecten van het Waddenfonds en het stellen van prioriteiten. De inpassing van de programma's is als volgt gedacht.

We gaan uit van de vier thema's uit het huidige B&O-plan, te weten Ecosysteem, habitat en soorten; Klimaat en energie; Landschap en cultuurhistorie; Wonen, werken en recreëren. Binnen deze thema's benoemen we de programma's. Per programma wordt aangegeven welke doelstelling(en) van het Waddenfonds wordt gediend. Per programma wordt aangegeven wat we willen bereiken binnen de looptijd van het Waddenfonds (einddoel) en binnen de looptijd van het nieuwe Uitvoeringsplan (vijf jaar, subdoel). Bovendien wordt, waar mogelijk, per programma een icoon (voorbeeldproject) benoemd. De programma's geven zo per thema de prioriteiten aan waar gezamenlijk (regio en rijk) voor is gekozen. Deze werkwijze sluit aan bij de werkwijze zoals de Raad voor de Wadden in haar advies over het Waddenfonds heeft voorgesteld.

Het probleem van het ontbreken van een helder afwegingskader wordt opgelost door binnen de programma's de doelen *smart*⁽¹⁾ te maken en waar mogelijk te koppelen aan bestaande transnationale, nationale of regionale programma's, waarvoor draagvlak bestaat in de regio, maar welke niet tot het reguliere beleid behoren. Door een aantal jaren met bepaalde programma's te werken, is de kans groter dat met een financiële impuls een duidelijke ontwikkeling zichtbaar wordt in het waddengebied of in de Waddenzee. Als er voldoende in een programma is geïnvesteerd, kunnen andere (meer actuele) programma's aan bod komen in het Uitvoeringsplan. De beoordeling van de projecten vindt vervolgens op dezelfde wijze plaats als nu het geval. Dus via de stappen van een ontvankelijkheidstoets, de beoordeling door de Adviescommissie Waddenfonds, het voorleggen van dit advies aan de Regiocommissie Waddenfonds en uiteindelijk het besluit van de minister. De Adviescommissie en de Regiocommissie brengen een gezamenlijk advies uit aan de minister over te honoreren projecten.

Samenvattend

Bij voortzetting van de huidige systematiek moeten we vrezen dat over 20 jaar, de resultaten van de inzet van middelen uit het Waddenfonds onvoldoende zichtbaar en herkenbaar zullen zijn.

Dit is reden om voor het nieuwe Uitvoeringsplan 2010-2014 binnen de vastgestelde thema's van het B&O-plan, programma's te introduceren. Daarmee wordt lering getrokken uit de eerste ervaringen, passend binnen de evaluatieafspraken die er liggen en passend binnen de grondslagen en doelen van het Waddenfonds.

Het Uitvoeringsplan 2010-2014 zal na twee tenders worden geëvalueerd. Doel van de evaluatie is om te bekijken of dit Uitvoeringsplan wel leidt tot sturing en samenhang. Bij de evaluatie wordt tevens bekeken of de programma's nog voldoende uitdaging bieden of inmiddels zijn uitgeput en vervangen kunnen worden door nieuwe programma's.

---

1 Specifiek, meetbaar, ambitieus, realistisch en tijdsgebonden

2 Vergroten van de effectiviteit

DOEL EN BELEIDSCONTEXT

In de Derde Nota Waddenzee (pkb Waddenzee) is het rijksbeleid voor de Waddenzee voor de komende tien jaar vastgelegd. *Het beleid is gericht op de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en op behoud van het unieke open landschap.*

In 2004 bracht de Adviesgroep Waddenzeebeleid (commissie Meijer) haar advies uit over de gaswinning en schelpdiervisserij in de Waddenzee in relatie tot de natuur. De Adviesgroep benadrukte in dit advies het belang van investeringen in het waddengebied. Na aanleiding daarvan heeft het kabinet besloten extra middelen in de Waddenzee en in het waddengebied te investeren, verspreid over een periode van twintig jaar, door het oprichten van het Waddenfonds.

Het Waddenfonds is gekoppeld aan een *Investeringsplan* met een looptijd van twintig jaar, waarin het kabinet zijn ambities ten aanzien van de Waddenzee en het waddengebied schetst.

Om binnen de looptijd accenten te kunnen leggen in de toekenning van middelen aan ingediende voorstellen, wordt een *Uitvoeringsplan Waddenfonds* opgesteld. Om de vijf jaar wordt een nieuw uitvoeringsplan geschreven. De beleidscontext van het Uitvoeringsplan wordt hierna weergegeven.

Figuur 1 Beleidscontext Uitvoeringsplan Waddenfonds.

In de Derde Nota Waddenzee geeft het kabinet door middel van een ontwikkelingsperspectief de hoofdlijnen weer die het voorstaat voor de ontwikkeling van het waddengebied op de lange termijn tot 2030. In het Investeringsplan voor het Waddenfonds wordt dit ontwikkelingsperspectief nader uitgewerkt en worden de doelen en het beleidskader van het Waddenfonds voor de investeringsperiode van twintig jaar weergegeven. Daarbij is de hoofddoelstelling uit de Derde Nota Waddenzee vertaald in een hoofddoelstelling voor het Waddenfonds, bestaande uit vier nevenschikende subdoelstellingen. De Uitvoeringsplannen dienen als tussenstappen op weg naar het bereiken van het ontwikkelingsperspectief uit de Derde Nota Waddenzee en het Investeringsplan.

HOOFDDOELSTELLING VAN HET WADDENFONDS

De juridische basis van het Waddenfonds wordt gevormd door de Wet op het Waddenfonds. In deze wet zijn de criteria weergegeven waaraan ingediende subsidieaanvragen moeten voldoen willen ze voor een bijdrage in aanmerking kunnen komen. Deze criteria gelden voor de gehele looptijd van het Waddenfonds. De criteria zijn onderverdeeld in toelatings- en wegingscriteria. Bijdragen aan de doelen van het fonds is één van de toelatingscriteria.

De hoofddoelstelling van het Waddenfonds is in het Investeringsplan en de Wet op het Waddenfonds (artikel 2) als volgt geformuleerd: 'Het Waddenfonds heeft tot doel de subsidiëring van activiteiten, anders dan reguliere investeringen of beheers- of onderhoudswerken, die gericht zijn op of bijdragen aan⁽²⁾:

- * Het vergroten en versterken van de natuur- en landschapswaarden van het waddengebied;
- * Het verminderen of wegnemen van externe bedreigingen van de natuurlijke rijkdom van de Waddenzee;
- * Een duurzame economische ontwikkeling in het waddengebied dan wel gericht zijn op een substantiële transitie naar een duurzame energiehuishouding in het waddengebied en de direct aangrenzende gebieden⁽³⁾;
- * Het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding ten aanzien van het waddengebied.

Uit de tekst van de Wet op het Waddenfonds, evenals de daarbij behorende Memorie van Toelichting, blijkt dat de in artikel 2 van de Wet op het Waddenfonds genoemde vier subdoelstellingen nevenschikkend van aard zijn.

DE WERKING VAN DE REGELING OP HOOFDLIJNEN

Uit het Waddenfonds worden thans subsidies verstrekt middels een jaarlijks tendersysteem. Voor elke tender wordt door de minister van VROM een bedrag van € 33 miljoen beschikbaar gesteld. Het Waddenfonds onderscheidt twee categorieën projecten: projecten boven het drempelbedrag van € 200.000,-- subsidiabele kosten en projecten onder dit drempelbedrag.

Voor projecten onder de € 200.000,-- is een budget per jaar beschikbaar van € 1 miljoen. Omdat er voor projecten boven de € 200.000,-- een veel groter bedrag beschikbaar is, maken die projecten ook meer kans gehonoreerd te worden. Hoe meer een project bijdraagt aan de doelstellingen van het Waddenfonds, hoe meer kans het maakt op subsidie.

De projectvoorstellen kunnen in een bepaalde aanvraagperiode bij de Uitvoeringsorganisatie Waddenfonds worden ingediend. In principe kan iedereen een subsidie uit het Waddenfonds aanvragen: provincies, gemeenten, waterschappen, maar ook natuurorganisaties, bedrijfsleven en burgers. Het aanvragen van subsidie voor een project loopt via vier stappen.

---

2 Zie Wet op het Waddenfonds, artikel 2 lid 2.

3 Voor het onderdeel transitie naar een duurzame energiehuishouding is het werkingsgebied de provincies Fryslân, Groningen en de kop van Noord Holland (zie toelichting artikel 2 van de Wet op het Waddenfonds).

Stap 1

Na sluiting van de tenderperiode vindt een 'ontvankelijkheidstoets' plaats: aan de hand van de toelatingscriteria wordt bekeken of een aanvraag in principe voor subsidie in aanmerking komt. Maximaal tien weken na sluiting van de tender krijgen de aanvragers bericht of hun aanvraag ontvankelijk is verklaard. Deze toets en het berichten daarover worden onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van VROM door de Dienst Landelijk Gebied (DLG) afgehandeld.

Stap 2

Aanvragen die ontvankelijk zijn verklaard, worden voor een meer inhoudelijke beoordeling doorgeleid naar de Adviescommissie Waddenfonds. Deze onafhankelijke commissie bepaalt binnen acht weken welke projecten het meest bijdragen aan de programma's van het Uitvoeringsplan c.q. de doelen van het Waddenfonds. Het kan voorkomen dat er meer ontvankelijk verklaarde subsidieaanvragen zijn dan met het beschikbare subsidiebedrag gehonoreerd kunnen worden. In dat geval rangschikt de Adviescommissie de subsidieaanvragen aan de hand van de wettelijke criteria.

Stap 3

Het advies van de Adviescommissie, inclusief de rangschikking van de projecten wordt voorgelegd aan de Regiocommissie voor een toets op draagvlak. De Regiocommissie Waddenfonds is samengesteld door het Regionaal College Waddengebied (RCW) en bestaat uit vertegenwoordigers van bestuursorganen en relevante organisaties in het waddengebied. De Regiocommissie toetst binnen vier weken het advies van de Adviescommissie op draagvlak. De Regiocommissie en de Adviescommissie brengen daarna een gezamenlijk advies aan de minister van VROM uit.

Stap 4

De minister van VROM bepaalt uiteindelijk op basis van het gezamenlijk advies van de Adviescommissie en de Regiocommissie, na overleg met andere betrokken bewindslieden, aan welke projecten subsidie zal worden verleend. De aanvragers worden geïnformeerd over deze beslissing. De totale beoordelingsprocedure mag maximaal acht maanden in beslag nemen.

VERGROTEN VAN DE EFFECTIVITEIT

Om de effectiviteit van het Waddenfonds te vergroten, kiest het Uitvoeringsplan de volgende vijf uitgangspunten:

Projecten die worden gefinancierd uit het Waddenfonds, moeten werkelijk bijdragen aan de verduurzaming van Waddenzee en waddengebied. Onder duurzaam wordt in dit verband verstaan een evenwichtige en samenhangende ontwikkeling van zowel de ecologie, economie als sociale cohesie in het waddengebied. In artikel 2 van de Wet op het Waddenfonds is bepaald dat de vier subdoelen van het Waddenfonds nevenge-schikt zijn. Binnen het Waddenfonds is er daarmee geen sprake van een hoofddoelstelling. De hoofddoelstelling van het Waddenzeebeleid, neergelegd in de Derde Nota Waddenzee, is 'de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap'. Alleen als de natuurwaarden, de economische structuur, een duurzame energiehuishouding en de ontwikkeling

van kennis over het waddengebied in samenhang en evenwicht worden ontwikkeld, zal sprake zijn van een bijdrage vanuit het Waddenfonds aan deze hoofddoelstelling van het Waddenzeebeleid. Meer dan nu het geval is dient een brug geslagen te worden tussen economie en ecologie. Een eenzijdige ontwikkeling van beiden leidt immers tot aantasting van natuurwaarden of aantasting van de leefbaarheid in het gebied. In beginsel wordt gestreefd naar een gelijke verdeling tussen ecologische en economische investeringen in het waddengebied (50-50). Echter het Waddenfonds is met name bedoeld voor projecten die een brug weten te slaan tussen beide aspecten;

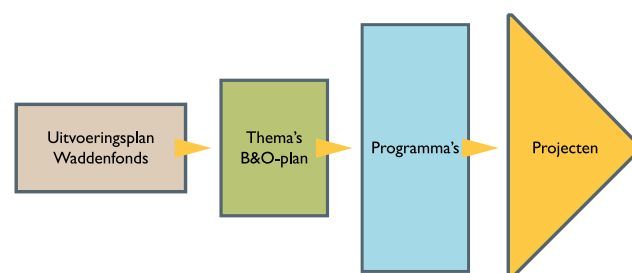
Projecten die worden gefinancierd uit het Waddenfonds moeten daarom tenminste bijdragen aan één van de doelen van het Waddenfonds en mogen niet strijdig zijn met één of meerdere andere doelen van het Waddenfonds. Projecten die bijdragen aan meerdere doelstellingen van het Waddenfonds genieten de voorkeur en scores hoger bij de beoordeling van de aanvraag;

Om de effecten van het Waddenfonds over een termijn van twintig jaar zichtbaar te maken, brengen we binnen de in het B&O-plan vastgelegde thema's, prioriteiten aan in de vorm van programma's;

De programma's geven een over de jaren samenhangend kader dat richting geeft aan de projecten die daarmee tezamen bijdragen aan voorafgestelde doelen. Door vooraf doelen te stellen, wordt het mogelijk om projectvoorstellen te toetsen op hun bijdrage aan de realisatie van het einddoel. Daardoor ontstaat meer samenhang tussen projecten, activiteiten daarbinnen en de realisatie van de beoogde hoofddoelstelling. Alleen op deze manier is het mogelijk om over twintig jaar te kunnen beoordelen of het Waddenfonds zijn doel heeft bereikt;

Tenslotte vergroten we de herkenbaarheid van elk programma door waar mogelijk per programma een icoonproject te benoemen, een project dat model staat voor het programma en dat reeds gerealiseerd is of binnen afzienbare tijd is te realiseren. Deze iconen dienen als inspiratiebron voor projectaanvragers.

De herkenbaarheid van het Waddenfonds vergroten we niet alleen door prioriteiten aan te brengen in het Uitvoeringsplan, maar ook door vast te houden aan het additionele karakter van het fonds. Met het Waddenfonds worden geen reguliere taken van overheden of specifieke verplichtingen die de (rijks)overheid is aangegaan, gefinancierd. Het additionele karakter kan echter ook doorslaan. Wanneer te zeer het contact met beleid van anderen wordt verloren, komt als vanzelf de vraag op of er nog zinnige activiteiten worden gefinancierd. In het Uitvoeringsplan wordt daarom waar mogelijk aangesloten bij bestaande transnationale, nationale of regionale programma's, waarvoor draagvlak is binnen de regio, maar welke niet tot het reguliere beleid behoren. Bovendien kan het Waddenfonds goed worden benut als trigger-money: het Waddenfonds fungeert als hefboom voor het ontstaan van coalities of als smeermiddel om doorbraken in het beleid mogelijk te maken.

UITWERKING VAN DE PROGRAMMAKEUZE UITVOERINGSPLAN

Binnen het Uitvoeringsplan 2010–2014 worden de programma's verder gecategoriseerd. Deze categorisering kan zo nodig worden gebruikt bij het prioriteren van ingediende projecten en draagt daardoor bij aan de vergroting van de effectiviteit.

Projecten dienen te passen binnen de geformuleerde programma's. Daarnaast dienen programma's wer- vingskracht te hebben: ze dienen ruimte te bieden voor creativiteit, ze dienen het gevoel bij bestuurder en burger op te roepen dat ook voor de burger herkenbare resultaten worden geboekt, zodat draagvlak in de regio behouden en vergroot wordt voor verdere investeringen en inspanningen van allerlei partijen. De hui- dige regelgeving voor het Waddenfonds biedt mogelijkheden voor subsidiëring van voorbereidingskosten. Als onderdeel van een totaalproject dat leidt tot concrete resultaten kunnen voorbereidingskosten worden gesubsidieerd. Daarbij geldt de voorwaarde dat de kosten gemaakt zijn na indiening van het project bij DLG. Ook is het mogelijk middels onderzoek of een experiment vooruit te lopen op de uitvoering van concrete projecten. Uiteraard blijft het ter beoordeling van DLG, respectievelijk de Adviescommissie of deze projecten passen binnen de subsidieregels respectievelijk voldoende kwaliteit bevatten.

TENDERSYSTEEM EN ORGANISATIE

Bij de verdeling van het Waddenfonds wordt gebruik gemaakt van een tendersysteem. Dat biedt vele voor- delen, onder andere in de sfeer van betrokkenheid en innovatie. De programma's in dit Uitvoeringsplan laten daarom nadrukkelijk ruimte voor innovatie en duurzame aanvragen vanuit publieke, private en particuliere partijen. Ook in de toekomst wordt gebruik gemaakt van een tendersysteem, dat vanaf de derde tender zal zijn opengesteld voor alle sectoren.

Het valt niet te ontkennen dat we door meer focus aan te brengen in het Waddenfonds, afhankelijker worden van de aanvragen. Hoe breder het fonds, hoe groter de kans dat er voldoende projectaanvragen worden ingediend die aan de kwaliteitseisen voldoen. Het aanbrengen van focus vraagt dus meer dan alleen een strakke omschrijving in het Uitvoeringsplan.

De regionale leden van het Regionaal College Waddengebied (RCW) willen zich inspannen om de coördinatie van de aanvragen voorafgaand aan het moment waarop zij worden ingediend, beter te organiseren. Daarbij zijn zij zich uiteraard bewust van het gevaar van eventuele rollenvermenging (projectverwerfer versus projectbeoordelaar).

De in het waddengebied bevoegde bestuursorganen van gemeente, provincie en waterschap stellen het uitvoeringsplan vast. Het plan behoeft de goedkeuring van de minister van VROM. Het plan zal na vijf jaar worden geëvalueerd en indien nodig worden bijgesteld. Na twee tenders vindt een tussentijdse evaluatie plaats.

3 De programma's

De thema's, zoals benoemd in het B&O-plan Deel A, vormen de kapstok voor de te kiezen programma's. Dit betreft de volgende thema's:

- * Ecosysteem, habitat en soorten.
- * Klimaat en energie.
- * Landschap en cultuurhistorie.
- * Wonen, werken en recreëren.

In de navolgende hoofdstukken worden de vier thema's ingeleid. Deze inleidingen komen overeen met de beschrijvingen uit het B&O-plan. Daarnaast zijn de programma's per thema (op hoofdlijnen) uitgewerkt. De meeste programma's zijn gebaseerd op bestaande (beleids)nota's. We wijzen op de mogelijkheid van individuele aanvragers om de hoofdlijnen in hun projectvoorstellen nader uit te werken en adviseren daarbij rekening te houden met deze (beleids)nota's.

KENNISHUISHOUDING

Het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding ten aanzien van het waddengebied is de vierde doelstelling van het Waddenfonds. Deze doelstelling is integraal onderdeel van de vier in het Uitvoeringsplan 2010-2014 onderscheiden thema's. *Projecten* met een kenniscomponent, onderzoekscomponent en/of monitoringscomponent dienen te passen in één of meerdere *programma's* van de vier *thema's*. Projecten moeten altijd meer zijn dan alleen onderzoek (conform de Subsidieregeling Wet op het Waddenfonds). Dit betekent: toegepast onderzoek en kennisvragen gericht op het realiseren van doelen van programma's en projecten.

De Waddenacademie heeft in de in mei 2009 verschenen integrale kennisagenda 'Kennis voor een duurzame toekomst van de Wadden' de kennisleemtes binnen deze thema's geïdentificeerd.

De projecten die binnen de onderscheiden programma's in het Uitvoeringsplan 2010-2014 bij het Waddenfonds worden ingediend moeten wat het kennis- en onderzoeksdeel betreft tevens aansluiten bij de in de integrale kennisagenda geformuleerde kennisleemtes en prioriteiten. Het verdient aanbeveling hiervoor contact op te nemen met de Waddenacademie.

Thema I Ecosysteem, habitat en soorten

De zeestromingen en het bijbehorende transport van zand en slib langs de Noordzeekust zijn cruciaal voor het behoud van de Waddenzee als getijdengebied op de lange termijn. De dynamische processen en de verbindingen met andere gebieden stuiten op een aantal plaatsen letterlijk op de ingrepen van de mens: dijken, sluisen en vastgelegde duinenrijen. Dat beperkt de natuurlijke dynamiek en de verjonging. Vooral de dijken zijn barrières in de verbindingen tussen het zoete achterland en de zoute zee voor bijvoorbeeld de aal en de fint. De Waddenzee is ondiep en wordt doorsneden door getijdengeulen. Van nature verplaatsen deze geulen zich, vullen zich op of ze verdiepen zich. Dit betekent soms een belemmering voor de scheepvaart, maar soms opent het nieuwe perspectieven en verbindingen. Ten behoeve van de scheepvaart en de verbindingen met de eilanden wordt een aantal geulen regelmatig gebaggerd om de afgesproken diepte te waarborgen.

Het getij voert materiaal en voedsel naar de Waddenzee en is zo de motor die de verschillende onderdelen van het ecosysteem voedt. Zo kunnen bijvoorbeeld mosselbanken en kwelders zich ontwikkelen. Deze zijn op hun beurt weer van levensbelang voor andere onderdelen van het waddensysteem. De onderdelen van het waddensysteem grijpen allemaal in elkaar. Sommige onderdelen zijn echter beschadigd of staan onder druk door verlies aan areaal, grotere troebelheid of vervuiling.

De samenhang in het systeem is op verschillende plaatsen verstoord. Het ontbreekt op een aantal locaties aan rust in en voor het waddenecosysteem. De Waddenzee kan haar kinderkamerfunctie voor sommige soorten niet goed vervullen. Op dit moment zijn de kwelders op de meeste plaatsen verouderd. De veroudering wordt onder andere in de hand gewerkt door een te geringe aanvoer van sediment. Er vindt te weinig vorming van nieuwe kwelders plaats. Het gevolg is dat vooral de kwelders aan het vasteland niet meer die rijke flora en fauna hebben die ze kunnen herbergen.

NATUURHERSTELPROGRAMMA

Onder impuls van het zogenoemde mossel/natuurconvenant en het B&O-plan deel A is het programma Naar een rijke Waddenzee ontwikkeld. Achtergrond is daarbij de wens om binnen de bestaande verantwoordelijkheden te komen tot bundeling en stroomlijning van bestaande en nieuwe initiatieven voor natuurherstel. Daarbij gaat het zowel om initiatieven vanuit bestaand beleid, de inzet van uitvoeringsinstrumenten, onderzoek en monitoring als nieuwe initiatieven. Het ambitieniveau van het natuurherstelprogramma is het terugwinnen van een rijke zee, aansluitend bij het ontwikkelingsperspectief van de pkb Waddenzee en het B&O-plan. Het programma Naar een rijke Waddenzee biedt de programmatische basis voor het thema 'Ecosystemen, habitats en soorten'. Het Waddenfonds is één van de instrumenten voor de realisatie van het streefbeeld uit het programma naast de inzet van reguliere middelen, andere financieringsbronnen en ander instrumentarium.

Het Waddenfonds subsidieert in 2009-2014 projecten die passen binnen de volgende programma's:

- programma 1: Waddenzee klimaatbestendig.
- programma 2: Herstel biobouwers.
- programma 3: Herstel voedselweb.
- programma 4: Waterbodembodem en waterkolom.
- programma 5: De Waddenzee internationaal ingebed.

Deze vijf programma's zijn de thema's van de bouwstenen waarop het programma Naar een Rijke Waddenzee is gebaseerd. De bouwstenen zijn uiteindelijk uitgewerkt tot een tiental ontwikkeltrajecten waarlangs daadwerkelijk zal worden gewerkt aan een rijke Waddenzee voor natuur en mens, en dekken deze trajecten dan ook af.

Achterliggende filosofie daarbij is dat overheden, natuurorganisaties en gebruikers samen komen tot een agenda voor natuurherstel en een duurzaam gebruik. Dat gaat verder dan afstemmen alleen. De uitkomsten van zo'n aanpak staan in veel gevallen niet exact vast. Er is sprake van leren door doen. Partijen zetten stappen die, met de kennis van nu, nodig zijn. De effecten daarvan voor ecologie en economie bepalen welke nieuwe stappen vervolgens nodig zijn. Afhankelijk van hoe complex de stap is en welke kennis beschikbaar is zal soms het leren centraal staan en soms het doen. De precieze route zal werkende weg en in onderling overleg moeten worden gevonden.

Hierna worden de probleemschets, doelstellingen en iconen per programma weergegeven.

Programma I Waddenzee klimaatbestendig

Probleemschets

Het klimaat verandert. Dit kan van grote invloed zijn op de Waddenzee, immers, zeespiegelrijzing kan ertoe leiden dat platen niet langer droogvallen. Daar komt bij dat de Waddenzee, mits goed beheerd, kan dienen als een zelfs op Europese schaal grote klimaatbuffer. Met andere woorden een natuurlijke Waddenzee kan helpen de gevolgen van de klimaatverandering op te vangen. Specifieke onderwerpen bij het klimaatbestendig maken van de Waddenzee zijn kwelderontwikkeling, het terugbrengen van dynamiek in de (eiland) duinen en herstel van zoet-zout overgangen.

In de Waddenzee ligt veruit het grootste areaal (9.000 ha) aaneengesloten kwelders van Europa in oorspronkelijke samenhang met de aangrenzende wadden en duinen. Desalniettemin is dit areaal van kwelders in vergelijking met de historische referentie bijzonder laag. Het areaal van de kwelders is geleidelijk veranderd door een combinatie van menselijke factoren, waaronder de verbeterde kustverdediging, grote waterbouwkundige werken (bijvoorbeeld de Afsluitdijk) en traditionele inpolderingen. Ook de huidige randvoorwaarden voor kwelderaanwas zijn uitgesproken slecht. Landelijk gezien staat de pionierzone ('jonge aanwas' van kwelders) er ongunstig voor.

Zowel in nationaal als trilateraal verband geldt als één van de ecologische doelen voor de Waddenzee een zo groot mogelijk areaal natuurlijke kwelders. Ten eerste is er tussen Denemarken, Duitsland en Nederland

een groter areaal aan natuurlijke kwelders in de Waddenzee overeengekomen. Ten tweede spreekt de pkb Waddenzee van een ontwikkelingsperspectief van de Waddenzee waarin 'het areaal meer natuurlijke kwelders is vergroot'. Ten derde zal Nederland in de komende jaren voor de Natura 2000 gebieden beheerplannen opstellen. Voor de pionierzone en de kwelders in de Waddenzee gaat het dan om het behoud van het oppervlakte en kwaliteit.

Kwelders verhogen de veiligheid van het achterland. Uit onderzoek blijkt dat kwelders in staat zijn door de interactie van opslibbing en plantengroei een versnelde zeespiegelstijging of bodemdaling te volgen. Kwelders zijn daarmee een natuurlijk voorland voor de zeedijken.

Herstel van de verbindingen tussen de zoete en de zoute milieus leveren een forse winst op voor flora en fauna. Daarbij kan het gaan om diverse typen zoet-zout overgangen – kleinere en grotere - voor een zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van het ecosysteem. Gedacht kan worden aan buitendijkse en eilandkwelderkeken gevoed door zoet water van achter de dijk of uit de duinen tot overgangen met een estuariën karakter. Maar ook binnendijks zijn kleinere overgangen mogelijk. De mogelijkheden voor grote zoet-zout overgangen kunnen verder worden verkend en uitgewerkt, ondermeer in het kader van de Watervisie Lauwersmeer en van de Afsluitdijk. Ook hier liggen kansen voor een robuuste gradiënt in combinatie met de noodzakelijke verbeteringen in de veiligheid en waterafvoer.

Op de eilanden is het dynamische proces tussen zee en zand ingesnoerd. Met de aanleg van stuifdijken is het voor de Noordzee onmogelijk geworden om de eilandnatuur binnen te dringen. Dit is nadelig voor de natuur, maar is, zeker bij klimaatverandering en zeespiegelstijging, ook van nadelige invloed op de veiligheid op de eilanden. We hebben er dus met z'n allen belang bij om de dynamiek in de duinen terug te brengen.

In het programma *Waddenzee klimaatbestendig* worden projecten gefinancierd die de klimaatbestendigheid van de Waddenzee vergroten en tevens de natuurontwikkeling dienen: kwelderontwikkeling, duindynamiek en zoet-zout overgangen. Dan kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de uitbreiding van het huidige areaal aan natuurlijke kwelders of verbetering van de kwaliteit van de huidige kwelders. Met name bij de Afsluitdijk, Vlieland en Terschelling zijn mogelijkheden om nieuwe kwelders aan te leggen, onder voorbehoud dat het nieuwe areaal aan kwelders niet ten koste gaat aan het areaal aan wadplaten. Bij veiligheidsmaatregelen wordt maximaal ingespeeld op de natuurlijke ontwikkeling van het gebied. Het behoud van de veiligheid en het vergroten van natuurwaarden gaan daarbij hand in hand. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan dynamisch kustbeheer in de duingebieden, brede en natuurvriendelijke kustverdedigingszones rond de zeedijken en herstel van natuurlijke zoet-zout overgangen.

Doelstelling 2026

De veiligheid voor de bewoners en gebruikers in het gebied is optimaal gewaarborgd. De Waddenzee groeit op een natuurlijke wijze mee met de zeespiegelstijging. Uitbreiding van het areaal natuurlijke kwelders in het waddengebied en een significante verbetering van de kwaliteit van kwelders, conform de implementatie van de Europese richtlijnen (Natura 2000, Kaderrichtlijn Water). Met kwaliteit van kwelders wordt volgens Natura 2000 de aanwezigheid van alle successiestadia en van zoet-zout overgangen bedoeld. In 2026 dienen er enkele zoet-zout overgangen te zijn gerealiseerd, waardoor de migratiemogelijkheden van organismen zijn gewaarborgd.

Subdoelstelling 2014

Uitbreiding van het areaal natuurlijke kwelders in het waddengebied en verbetering van de kwaliteit, conform de implementatie van de Europese richtlijnen (Natura 2000, Kaderrichtlijn Water). Er is één zoet-zout overgang gerealiseerd, waardoor de migratiemogelijkheden van organismen is gewaarborgd.

Iconen

In 't Zielhoes in Noordpolderzijl is gestart met het project Kwelderherstel Groningen. Doordat de kwelders de laatste jaren geen onderdeel meer uitmaken van de agrarische bedrijfsvoering, grazen er op grote delen geen koeien, schapen of paarden meer. Hierdoor 'verruigen' de kwelders: zeekweek overwoekert de andere soorten, voornamelijk op de hogere delen van de kwelder. Als resultaat neemt de biodiversiteit af en loopt de kwaliteit van de kwelders terug. Het Groninger Landschap, Natuurmonumenten en de eigenaren van de kwelder (Vereniging van Oevereigenaren en Gebruikers) hebben gezamenlijk een herstelprogramma voor de Groninger kwelders opgesteld. Doel van dit programma is het vergroten van de natuurwaarden en de biodiversiteit van de kwelders. Het belangrijkste middel om dit doel te bereiken is een zo gevarieerd mogelijke wijze van begrazing door schapen, koeien en paarden. Daarnaast wordt in het herstelprogramma het vergroten van de veiligheid van het achterland en het duurzaam⁽⁴⁾ beheer van de kwelders meegenomen. Het project is een bijzonder initiatief aangezien de kwelders voor een belangrijk deel eigendom zijn van de eigenaren die ook binnendijks eigenaar van de aanliggende gronden zijn.

Voor het herstel van de Groningse kwelders is de inzet en medewerking van plaatselijke grondeigenaren eveneens onontbeerlijk. De partners hebben een coalitie gesloten waarin in de komende vier jaar intensief wordt samengewerkt tussen de eigenaren van de kwelder en de initiatiefnemers van het project. De kwelder zal zo moeten worden ingericht dat deze ook geschikt is voor een veilige en duurzame beweiding. Dit houdt in dat er kwelderpercelen samengevoegd zullen worden tot grotere eenheden door middel van de aanleg van dammen, maar tevens door het aantal hoofdduitwateringen te verminderen. Voor de veiligheid van het vee dienen vluchtplaatsen ingericht te worden, waarop ze bij extreem hoog water kunnen vluchten. Ook de beweiding van de kwelders wordt geregeld. Hiervoor zijn een aantal mogelijkheden die, in overeenstemming met de eigenaren, verder worden uitgewerkt. Te denken valt hierbij aan inscharing van vee, het opzetten van een beheerboerderij of het verpachten van de kwelders aan een beheerder.

⁴ In dit Uitvoeringsplan wordt met duurzame ontwikkeling geduid op de voortdurende beweging in het scheppen van voorwaarden om te voorzien in de behoeften van de huidige generatie zonder daarbij de behoeften van toekomstige generaties in gevaar te brengen (zie het rapport 'Our common future', 1987, van de Commissie Brundtland).

Programma 2 Herstel biobouwers

Probleemschets

Het waddengebied is nog steeds zonder twijfel een van de mooiste natuurgebieden van West-Europa. Maar de Waddenzee is ook verarmd. Er zijn de afgelopen jaren veel soorten verdwenen en anderen staan sterk onder druk. Zo zijn er met name in de westelijke Waddenzee minder mosselbanken dan eind vorige eeuw, met verlies aan geassocieerde biodiversiteit. Daarnaast is de Waddenzee steeds meer ingesnoerd. Grote infrastructuurle werken zoals de aanleg van de Afsluitdijk en de afsluiting van de Lauwerszee, maar ook dijk aanleg op kleinere schaal heeft de dynamiek van het gebied beperkt.

Karakteristiek voor de Waddenzee zijn de zogenaamde biobouwers, zoals schelpdierbanken en zeegrasvelden, die in een nauwe wisselwerking met hun omgeving staan. Hun structuren bieden habitats voor veel andere diersoorten. De aantallen biobouwers in de Waddenzee (met name schelpdierbanken en zeegrasvelden) zijn echter dramatisch afgenomen in de afgelopen decennia. De achteruitgang van habitats die gepaard gaat met de achteruitgang van deze biobouwers is een zichzelf versterkend proces; het waddenecosysteem is hierdoor in een negatieve spiraal terecht gekomen. Herstel van deze biobouwers is van groot belang voor het doorbreken van deze negatieve spiraal.

Herstel van de natuur gaat echter niet vanzelf. Voorwaardenscheppende eenmalige ingrepen in het ecosysteem kunnen het noodzakelijke duwtje in de goede richting geven. In het programma *Herstel biobouwers* worden projecten gefinancierd die het natuurlijke verloop van fysische processen in de Waddenzee bevorderen. Deze ontwikkeling kan onder andere gestimuleerd worden door projecten op het gebied van gebiedssluitingen voor bodemberoerende activiteiten, zoals mossel(zaad)visserij en voorwaardenscheppende experimenten met zeegras en schelpdierbanken. Projecten dienen aansluiting te vinden bij het programma Naar een rijke Waddenzee. De afspraken in het kader van het mossel/natuurconvenant met de mosselsector en andere gebruikers maken hier deel van uit.

Doelstelling 2026

De verstoring van de bodem is zodanig beperkt dat ongestoorde natuurlijke mosselbanken en zeegrasvelden voorkomen. Het areaal aan mosselbanken met een natuurlijke dichtheid en het areaal aan zeegrasvelden is vergroot. Schelpdierbanken en zeegrasvelden zijn volop aanwezig, zowel litoraal als sublitoraal.

Subdoelstelling 2014

Het areaal aan mosselbanken met een natuurlijke dichtheid en het areaal aan zeegrasvelden en schelpdierbanken is vergroot. In 2014 heeft zich (afhankelijk van het areaal aanwezige mosselzaadbanken) circa 300 tot 500 hectare meerjarige sublitorale mosselbanken ontwikkeld conform de afspraken en het tempo zoals in het mossel/natuurconvenant vastgelegd en waarvan de ontwikkeling goed gemonitord wordt. Er is goed zicht op de kansrijkdom tot het ontwikkelen van zeegrasvelden.

Iconen

Door de overheid is met de mosselsector afgesproken dat met ingang van 2009 twintig procent van het voor mosselzaadvisserij geschikte areaal permanent niet meer zal worden bevestigd waardoor zich daar weer jonge mosselen kunnen vestigen en uitgroeien tot mosselbanken. In het project Mosselwad worden nieuwe, experimentele mosselbanken aangelegd en wordt de ontwikkeling van zich herstellende mosselbanken gedurende vier jaar intensief gevolgd. Zowel droogvallende als permanent onder water staande mosselbanken worden bekeken op stabiliteit, diversiteit van de levensgemeenschap, invang van zand en slib en de betekenis voor de vogels van het wad. De Vereniging Kust & Zee voert het herstelproject uit samen met Wageningen IMARES, het NIOZ en SOVON, NIOO en de Universiteit van Utrecht.

ICOON: PROJECT HERSTEL MOSSELBANKEN

Via het project Mosselwad wordt deze ontwikkeling met de modernste hulpmiddelen (continue video-opnamen, slibmetingen) gedurende vijf jaar vastgelegd en wetenschappelijk geanalyseerd. De video-opnamen kunnen al tijdens het onderzoek live via internet worden gevolgd. Met de resultaten van de experimenten en het onderzoek wordt een Handboek Mosselbanken voor de beheerders van de Waddenzee opgesteld.

Programma 3   Herstel voedselweb

Probleemschets

In de Waddenzee bestaat een unieke voedselketen, of beter: een voedselweb. Het voedselweb is het geheel van organismen (planten en dieren) die eten en gegeten worden. Een gezond voedselweb bestaat uit primaire producenten (zoals algen en zeegrassen), primaire consumenten (zoals schelpdieren, harders en ganzen), secundaire consumenten (zoals garnalen, krabben, (plat)vissen en kanoetstrandlopers) en toppredatoren (zoals grote vissen, aalscholvers en zeehonden). Uitgangspunt van het programma Naar een Rijke Waddenzee is een compleet, gezond en complex voedselweb dat het waddenecosysteem stabiliteit, veerkracht en herstelvermogen biedt.

Menselijk handelen heeft veel invloed op diverse onderdelen van het voedselweb. Populaties van soorten staan onder druk, onder meer door overexploitatie en nieuwe soorten van buiten de Waddenzee (exoten). Bovendien verandert het klimaat en dat grijpt in op alle niveaus van het systeem. De overmatige aanvoer van voedingsstoffen is de afgelopen jaren teruggelopen en leidt tot veranderingen in voedselrelaties. En de wadbodem wordt verstoord door bodemberoering door onder meer de bodemberoerende visserij en baggerwerkzaamheden.

In het programma *Herstel voedselweb* worden projecten gefinancierd die bijdragen aan een evenwichtige opbouw van het voedselweb. De functies van het waddegebied voor de natuur dienen geborgd te zijn als verblijf- en doortrekgebied voor vogels, (jonge) vissen en zeezoogdieren. Verbetering van het voedselweb is onder meer mogelijk door herstel van uitgestrekte schelpdierbanken en zeegrasvelden, door betere visserij-technieken, voldoende rustgebieden en schoon (spui)water. Projecten dienen aansluiting te vinden conform het programma *Naar een rijke Waddenzee*.

Doelstelling 2026

Het voedselweb is evenwichtig van opbouw, zowel onderin (bacteriën, fytoplankton e.d.), middenin (schelpdieren, krabbetjes, kreeftjes, garnalen e.d.), meer bovenin (vis, bruinvis e.d.) als boven in het voedselweb (dolfijnen, zeehonden, vogels e.d.). De functies van het waddegebied voor de natuur zijn daarmee gewaarborgd: verblijf- en doortrekgebied voor vogels (tankstation, rust op de hoogwatervluchtplaatsen), kraamkamer vissen e.d.

Subdoelstelling 2014

Toename van het aantal fourageergebieden voor zeezoogdieren, vissen en (trek)vogels. Verbetering van het voedselweb, zowel onderin, middenin, meer bovenin als boven in het voedselweb.

Iconen

Eén van de voorbeelden, waarin het herstel van het voedselweb centraal staat, is het project *Waddensleutels*. In dit project werken Natuurmonumenten, de Rijksuniversiteit Groningen en Staatsbosbeheer samen in een experimenteel onderzoek naar de interactie tussen garnalen, schelpdieren, wadpieren en vogels.

ICOON: PROJECT WADDENSLEUTELS

Het project *Waddensleutels* kent drie sporen. Ten eerste wordt getracht de knelpunten bij het herstel van litorale mosselbanken te verhelpen. Ten tweede wordt de ruimtelijke variatie in de structuur van het voedselweb van de Waddenzee bepaald. Ten derde worden kaarten nieuwe natuurkwaliteit en kansrijkdom, op basis van sleutelprocessen opgesteld.

Programma 4 Waterbodem en waterkolom

Probleemschets

De primaire productie, als basis voor de voedselketen, wordt in de Waddenzee vooral beperkt door de hoeveelheid licht in het water, oftewel de helderheid van het water. Deze helderheid wordt vooral bepaald door de hoeveelheid zwevend slib. In de Waddenzee is het sediment voortdurend in beweging door natuurlijke processen als wind en getij en door menselijk handelen zoals afsluitingen. Ook zorgt het baggeren en storten voor het op diepte houden van vaarwegen en havens voor de scheepvaart, alsmede de bodemberoerende

schelpdier- en garnalenvisserij, en mogelijk ook de zandverplaatsing voor winning of suppleties, in ieder geval lokaal en tijdelijk voor meer of minder vertroebeling van het water

In het programma *Waterbodem en waterkolom* worden projecten gefinancierd die de a-biotiek in (delen van) de Waddenzee ten positieve beïnvloeden en daarmee de kans op een rijke zee vergroten. Voor het herstel van de helderheid zijn maatregelen denkbaar op het gebied van baggeren en baggerstort, innovatie in de scheepvaart en veerverbindingen, de bodemberoering door visserij, zandsuppleties en ontgrondingen (zand- en schelpenwinning). Ook maatregelen die de uitstoot van nutriënten en contaminanten door onder andere de landbouw en industrie terugdringen zijn denkbaar.

Projecten op het gebied van wadbodem en waterkolom moeten aansluiten bij het programma 'Naar een Rijke Waddenzee'.

Doelstelling 2026

Het water van de Rijke Waddenzee is veel helderder en de waterkwaliteit veel hoger dan het Waddenzeewater van nu. De a-biotische randvoorwaarden voor een rijke Waddenzee zijn verder geoptimaliseerd.

Subdoelstelling 2014

In 2014 zijn de eerste stappen in het terugdringen van de bodemberoering gezet. Er is ervaring opgedaan met de effecten van experimenten die erop gericht zijn de a-biotiek van de Waddenzee te verbeteren.

Programma 5 De Waddenzee internationaal ingebed

Probleemschets

De Waddenzee staat niet op zichzelf. Het is 's werelds belangrijkste internationale wetland met unieke biogeomorfologische interacties. Het gebied vervult een belangrijke rol in de levenscyclus van migrerende soorten. Zo is de Waddenzee internationaal van uitzonderlijke betekenis als pleisterplaats en als rui- en overwinteringsgebied voor trekvogels die de Oost-Atlantische vliegroute gebruiken. Op de heen- én de terugreis doen ze het Waddenzee aan om hun vetreserves aan te vullen. Jaarlijks passeren tien tot twaalf miljoen vogels de Waddenzee. Een maximum van zes miljoen vogels is tegelijkertijd aanwezig in de Waddenzee. Daarnaast functioneert de Waddenzee als kraamkamer en rustgebied voor zeezoogdieren en doortrekgebied van zoet naar zout voor vissen.

De kwaliteit van het gebied is direct afhankelijk van hoe het deze soorten elders ter wereld vergaat. Andersom is een Waddenzee-ecosysteem dat niet op orde is, een bedreiging voor de internationale populaties vogels, vissen en zeezoogdieren. De zorg voor internationale samenhang vindt zijn borging in maatregelen die de rol van de trilaterale Waddenzee versterken als gebied voor internationale populaties van of trekroutes voor vissen, vogels en zeezoogdieren.

In het programma *De Waddenzee internationaal ingebed* worden projecten gefinancierd die bijdragen aan de Waddenzee als pleisterplaats en rui- en overwinteringgebied voor trekvogels. Ervan uitgaande dat internationale projecten voortkomen uit de samenwerking met partners over de grens, is het Waddenfonds alleen bedoeld voor het Nederlandse aandeel.

De projecten dienen aan te sluiten bij het programma 'Naar een rijke Waddenzee'

Doelstelling 2026

Migrerende soorten vogels, vissen en zeezoogdieren vinden zowel in de Waddenzee alsook op hun andere bestemmingen voldoende voedsel, rust en voortplantingsmogelijkheden. De verschillende landen langs de trekroutes werken samen aan de bescherming van deze soorten en hebben een gedeelde verantwoordelijkheid voor zowel de soorten als de gebieden waar de soorten van afhankelijk zijn.

Subdoelstelling 2014

Naast de samenwerking trilateraal is de samenwerking met andere gebieden die voor functioneren van de Waddenzee van belang zijn versterkt. Het is mogelijk gemaakt om met regelmaat inzicht te verkrijgen in de kwaliteit/het succes van bijvoorbeeld voedselaanbod, voortplantingsmogelijkheden en overleving van migrerende soorten in het waddengebied, hetgeen kans biedt daar snel op te anticiperen.

Thema 2 Klimaat, energie en water

Het IPCC-rapport⁽⁵⁾ 2007 en de KNMI-scenario's 2006 gaan uit van klimaatverandering. Concreet verwacht men voor Nederland voor de komende eeuw gemiddeld hogere temperaturen, verandering in neerslagpatronen, een stijgende zeespiegel en meer weersextremen. De dijken en duinen in het waddengebied zullen het zwaarder te verduren krijgen ten gevolge van weersextremen en zeespiegelstijging.

Een warmere Waddenzee kan betekenen dat bepaalde soorten verdwijnen en andere zich vestigen. Daarbij kan verdringing van soorten optreden. Meer neerslag in meer pieken heeft consequenties voor de afvoer van zoet water vanaf het land. Lozen onder vrij verval wordt moeilijker en het zoute milieu krijgt meer 'zoete schokken' te verwerken. Door de zeespiegelstijging kunnen wadplaten verdrinken wanneer er onvoldoende zand en slib wordt aangevoerd.

Vanuit het perspectief van eindigheid van de voorraad grondstoffen en vanwege de noodzakelijke reductie in CO₂-uitstoot komt de druk om zuiniger om te gaan met energie en de energie die we gebruiken duurzaam op te wekken. 'Think global, act local' is hier van toepassing. Om dat vorm te geven is een Noordelijk Energieakkoord afgesloten en hebben de Waddeneilanden een ambitiemanifest opgesteld. In het thema Klimaat, energie en water zal aansluiting gezocht worden bij het innovatie- en klimaatbeleid van EZ, VROM en VenW.

Het Waddenfonds subsidieert in 2010-2014 projecten die passen binnen de volgende programma's:

- programma 6: Waddeneilanden zelfvoorzienend voor water en energie.
- programma 7: Grootschalige ontwikkeling en implementatie van duurzame energietransitie.⁽⁶⁾

Hierna worden de probleemschets, doelstellingen en iconen per programma weergegeven.

Programma 6 Waddeneilanden zelfvoorzienend voor water en energie

Probleemschets

De Waddeneilanden hebben met een enorme paradox te maken. Enerzijds gaat het om een bijzonder kwetsbaar natuurgebied waar zorgvuldig mee omgesprongen dient te worden, anderzijds is er sprake van een zeer grote economische betekenis: de eilanden leven namelijk van het toerisme. Om ook in de toekomst verzekerd te kunnen zijn van een duurzame bron van inkomsten zullen de eilanden 'mee' moeten, kwaliteit leveren aan toeristen en zich moeten onderscheiden. De grote natuurwaarden en de kwetsbaarheid van het waddengebied betekenen een grote verantwoordelijkheid en een extra reden om aandacht voor klimaat, energie en water zeer hoog in het vaandel te hebben.

---

5 Intergovernmental Panel on Climate Change

6 Het werkingsgebied voor energietransitie omvat de gehele provincies Groningen, Fryslân en de Kop van Noord-Holland. (Zie Wet op de Waddenfonds en Investeringsplan.)

Een duurzaam gebruik van de Waddeneilanden betekent ook: voor zichzelf kunnen zorgen, zelfvoorzienend zijn. De natuurlijke bronnen gebruiken, maar niet uitputten. De Waddeneilanden staan voor een grote opgave om het gebied zelfvoorzienend voor water en energie te maken. De Waddeneilanden gaan de opdracht aan om aan Nederland te laten zien dat zelfvoorziening mogelijk is. De eilanden zijn een relatief 'gesloten systeem' waar de aanvoer van water en energie altijd een grote rol heeft gespeeld. Binnen de Waddeneilanden is het besef dat het gebruik van fossiele brandstoffen eindig is en dat er een transitie naar hernieuwbare brandstoffen dient plaats te vinden. De Noord-Nederlandse aardgasvoorraden zullen in de komende vijftwintig à dertig jaar uitgeput raken. Naast duurzame energie en energiebesparing is nadrukkelijk ook hergebruik van energie van belang.

Veel minder in de publieke belangstelling, maar even urgent en belangrijk voor de toekomst is de duurzame beschikbaarheid van voldoende schoon drinkwater. Het verbruik van drinkwater wordt vooral door het toerisme bepaald en is daarom sterk seizoensafhankelijk. Voor het merendeel van de eilanden is het verbruik van drinkwater nog steeds groeiende. Het drinkwater op de Waddeneilanden komt voor een deel van de eilanden zelf. Het drinkwaterbedrijf pompt zoet water onder de eilanden op en zuivert het tot drinkwater. Waterwinning heeft echter in de duinen een verdrogend effect. Verdroging kan de specifieke en waardevolle plantengroei in natte duinvalleien aantasten. Op Ameland en Terschelling komt een deel van het drinkwater van het Friese vasteland, aangevoerd via een wadleiding. Aan deze wadleidingen kleven nadelen en risico's. De eilanden willen daarom een maximale inspanning leveren om de afhankelijkheid van water van het vasteland zo veel mogelijk te minimaliseren.

In het kader van het Ambitiemanifest van De Waddeneilanden, het Energieakkoord Noord-Nederland, het Europese project 'cradle to cradle islands' en het rapport 'Wegen in de Vallei' (Energy Valley) zijn verschillende projecten en plannen voor de zelfvoorziening in water en energie opgezet.

Onder het programma *Waddeneilanden zelfvoorzienend voor water en energie* worden projecten gesubsidiëerd die vallen onder, bijdragen aan of voortbouwen op de eerder genoemde programma's. Daarbij wordt ingezet op de transitie naar zelfvoorziening in water en energie, waarbij de potenties van energiebronnen als zon, getij en geothermie volop in het gebied aanwezig zijn, snel benut en doorontwikkeld moeten worden. Hierbij valt te denken aan nieuwe waterproducerende en waterzuiverende technieken, geothermische technieken en allerhande toepassingen van Photo Voltaïsche (PV) zonne-energie. Maar in dit programma behoren ook pilots en kennisontwikkeling tot de mogelijkheden. Er bestaat enige ruimte en flexibiliteit om toegepast onderzoek te doen naar vormen van duurzame energieproductie, te meer omdat veel technieken relatief nieuw zijn en de effectiviteit daarvan nog niet altijd is bewezen. Het Waddenfonds stuurt daarbij op de ontwikkeling van nieuwe technieken die met voorrang via pilots worden getest en doorontwikkeld, ten einde ook te voldoen aan de versterking van de economische structuur.

Doelstelling 2026

Alle Waddeneilanden volledig zelfvoorzienend op het gebied van duurzame energie- en watervoorziening.

Subdoelstelling 2014

Concreet investeringspakket per Waddeneiland is in uitvoering; eerste implementaties leveren 30% zelfvoorziening op terrein van water en energie op.

ICOON: AMBITIEMANIFEST

De Waddeneilanden hebben de handen wat betreft duurzaamheid ineengeslagen en zijn gekomen tot een ambitieuze doelstelling: alle Waddeneilanden in 2020 zelfvoorzienend op het gebied van energie en water. De gemeenteraden van Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog hebben hun ambities samen uitgewerkt in een manifest. In het manifest zetten de besturen van de vijf Waddeneilanden hun zienswijze uiteen over de toekomst van hun gebied. Zij doen daarbij een oproep aan iedereen om de ambitie samen met andere partners (rijk, provincies, kennisinstellingen, milieugroeperingen, (energie)bedrijven, maar ook burgers) waar te maken.

De samenwerking is bijzonder te noemen en als icoon te bestempelen, aangezien het een ambitie betreft waarvan op dit moment nog niet duidelijk is hoe deze gerealiseerd gaat worden. Het betreft daarnaast een ambitie die de draagkracht en mogelijkheden van de gemeentelijke organisaties ver te boven gaat. Desalniettemin zijn de Waddeneilanden er wel van overtuigd dat het kan en dat het moet. Daarom wordt zoveel als mogelijk ingezet op de samenwerking tussen de eilanden. Een breed samenwerkingsverband en goede onderlinge en externe communicatie moet voorkomen dat wielen opnieuw worden uitgevonden. Gelijksortige projecten worden daarom zoveel mogelijk gezamenlijk opgepakt.

Programma 7   Grootschalige ontwikkeling en implementatie van duurzame energietransitie

Probleemschets

De waddenregio beschikt over de grootste aardgasvelden van West-Europa en in de regio is veel kennis aanwezig over energie en energiewinning.

Kennisinstellingen, bedrijven, gemeenten en provincies werken intensief samen om van deze regio de 'Energy Valley' van Nederland te maken, een grootschalig cluster van energiegerelateerde ontwikkelingen. Dit moet bijdragen aan het duurzaam versterken van economie en werkgelegenheid in het noorden.

In het energiecluster ontwikkelt de Eemsdelta zich in snel tempo tot een 'Energy Port'. Ingrijpende investeringen staan op til voor de grootschalige productie van elektriciteit. In de komende jaren ontstaat er rond de Eemshaven een extra energievoorziening van circa 7.500 megawatt.

In het Energieakkoord Noord-Nederland zijn de ambities van de regio neergelegd op het gebied van het produceren van duurzame vormen van energie en het leveren van een forse bijdrage aan nationale energie- en klimaatdoelstellingen.

Het Energieakkoord Noord-Nederland is op 8 oktober 2007 getekend door de provincies Drenthe, Fryslân, Groningen en Noord-Holland en door de ministeries van VROM en Economische Zaken. In 2008 hebben de noordelijke gemeenten en VNO-NCW Noord en MKB-Noord het Energieakkoord eveneens ondertekend.

Het Waddenfonds stimuleert coalities tussen overheden, kennisinstellingen en het bedrijfsleven, ter versterking van energiegerelateerde kennis en werkgelegenheid voor de waddenprovincies.

Onder het programma *Grootschalige ontwikkeling en implementatie van duurzame energietransitie* worden projecten gesubsidieerd die bijdragen aan het ontwikkelen, stimuleren en toepassen van technologieën en kennis voor duurzame energietransitie. Bijvoorbeeld innovatieve energie-efficiency, groene en schoonfossiele energie en reductie van milieubelasting, inclusief het bundelen en recyclen van energie- en afvalstromen. Ook interessante, in eerste instantie kleinere innovatieprojecten kunnen grote positieve effecten hebben en kunnen in aanmerking komen voor subsidiëring.

Doelstelling 2026

Het waddengebied staat excellent op de kaart in het transitieproces naar verduurzaming van onze nationale energiehuishouding en het heeft zich ontwikkeld en gespecialiseerd tot een knooppunt van duurzame energieactiviteiten. De reeds aanwezige kennis en infrastructuur op het gebied van gas en elektriciteit zijn doorontwikkeld en worden efficiënt en optimaal benut. Door de ruimtelijke clustering wordt de druk elders verminderd, waaronder een vermindering van de gemiddelde jaartemperatuur van het water in de Waddenzee.

Subdoelstelling 2014

Een pakket van concreet toepasbare innovatieve technieken op het gebied van duurzame energie.

Thema 3 Landschap en cultuurhistorie

Het landschap in het waddengebied is binnen Nederland uniek qua schaal, aard en weidsheid. Stille en duisternis zijn ongreepbare waarden, waarden die wel zichtbaar, hoorbaar en beleefbaar zijn, maar niet gemakkelijk uit te drukken. Ze zijn in het waddengebied nog aanwezig en grootser dan op vele plaatsen elders. Ze horen bij het uitgestrekte waddengebied dat merendeels een en dezelfde ononderbroken horizon heeft. Cultuurhistorische elementen en structuren bieden samen zicht op een eeuwenoud proces, op het samenspel van mens en natuur in het cultuurlandschap. Dat samenspel vormt een essentieel onderdeel van de identiteit van het waddengebied. Terpen en dijken horen evengoed bij de identiteit als zandplaten en stuivende duinen.

Daarnaast biedt het waddengebied een schat aan maritiem archeologisch erfgoed. De scheepswrakken rond de Waddeneilanden en in de Waddenzee zijn afkomstig uit vele eeuwen zeevaart. Erfgoed dat een belangrijke rol speelt in de identiteit van het gebied en dat, mede op basis van internationale verdragen, beheerd en behouden dient te worden. Landschap en cultuurhistorie vormen in toenemende mate een trekpleister voor toeristen. Daarnaast zijn ze voor de eigen bewoners onderdeel van de identiteit van hun waddengebied. Het is belangrijk om deze waarden te koesteren en benutten. Het landschap en het culturele erfgoed van het waddengebied is een rijke erfenis die het waard is om door te geven. Behouden en ontwikkelen van de identiteit en de verscheidenheid van landschap en cultuurhistorie als een samenhangend geheel is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Vanzelfsprekend worden geen reguliere (provinciale en rijks) taken op het gebied van monumentenzorg door het Waddenfonds gefinancierd.

Het landschap van de Waddenzee is een open en weids landschap, met de zeewering als grensovergang tussen de dynamische processen van getijdengebieden en kwelders enerzijds en het cultuurlandschap van polders anderzijds. Dit is in nationaal en Europees verband bijzonder. Het is van belang deze waarde te behouden door geen of uitsluitend aan het open landschap van de Waddenzee en omgeving aangepaste bebouwing aan de rand van de Waddenzee toe te staan. Dit betreft echter een afweging in de ruimtelijke ordening. Het ruimtelijk instrumentarium moet worden benut om het open landschap te behouden.

Het Waddenfonds subsidieert in 2010-2014 projecten die passen binnen het programma:

- programma 8: Uitvoeringsstrategie Waddenlandschap

Hierna worden de probleemschets, doelstellingen en een icoon weergegeven.

Programma 8: Uitvoeringsstrategie Waddenlandschap

Probleemschets

Het waddengebied staat bekend als een fantastisch vakantie- en natuurgebied. Minder bekend is dat het ook een eeuwenoud door mensen gevormd cultuurlandschap is. Wie goed kijkt, wordt verrast door talloze herinneringen aan een boeiend verleden, waaronder terpen, dijken, oude krekens en vissershavens.

Cultuurhistorische elementen en structuren, zoals kerkgebouwen en boerderijen, karakteristieke panden en waardevolle stads- en dorpsgezichten maken een onlosmakelijk onderdeel uit van het cultuurlandschap. Mensen leefden hier eeuwenlang met de onberekenbare natuur. Ze hielden zich staande, dreven succesvol handel en maakten gebruik van wat de zee en het land hen bood. Steeds opnieuw pasten de mensen zich weer een beetje aan hun leefomgeving aan. Hierdoor is het karakteristieke waddenlandschap ontstaan, een landschap met een duidelijk herkenbare identiteit.

Tussen 1999 en 2001 brachten de drie waddenlanden Nederland, Duitsland en Denemarken alle waardevolle historische en landschappelijke elementen in het waddenlandschap in kaart in het project 'Landschap en Cultureel Erfgoed van de Waddenregio' (Lancewad). Als vervolg op Lancewad is het project LancewadPlan uitgevoerd van 2004 tot en met 2007. In juni 2007 is als sluitstuk een gezamenlijke integrale strategie voor ontwikkeling en beheer van landschap en cultureel erfgoed in de Waddenzeeregio opgesteld.

Vanuit het Waddenfonds aansluiting vinden op deze eerder ondernomen activiteiten is zeer gewenst. Daarbij gaat het naast herstelwerkzaamheden ook om bewustwording en leren van 'best practices'.

Onder het programma *Uitvoeringstrategie Waddenlandschap* worden projecten gesubsidieerd die de unieke natuurlijke, landschappelijke, cultuurhistorische (inclusief archeologische) waarden in het landschap herstellen, toegankelijk en beleefbaar maken.

Doelstelling 2026

Een herkenbaar, gebiedseigen waardevol natuurlijk en cultuurhistorisch landschap in het waddegebied van Noord-Holland, Fryslân en Groningen dat in de regio breed gewaardeerd wordt en met goede voorzieningen toegankelijk en beleefbaar is. De bewustwording van de (internationale) waarden van het landschap, natuur en cultuur is bij inwoners en lokale overheden significant toegenomen.

Subdoelstelling 2014

Behoud, herstel en ontwikkeling van waardevolle cultuurhistorische elementen (als wierden, terpen, eendenkooien, túnwallen, elzensingels en dijkcoupures, kenmerkende boerderijen en andere panden, kerken en overigens authentieke plekken met een sterk eigen identiteit) in de gebieden Noord-Holland, Friesland en Groningen. Er zijn drie aansprekende voorbeeldprojecten van behoud door ontwikkeling 'in het veld' gerealiseerd.

ICOON: DE FORTEN VAN DEN HELDER

De forten van Den Helder en de stelling die de forten verbindt, maken in het landschap nog altijd duidelijk dat Den Helder de vesting is waarmee de ingang van de Waddenzee werd bewaakt. Napoleon beschouwde Den Helder als het Gibraltar van het noorden. Zoals Gibraltar de toegang tot de Middellandse Zee bewaakte, zo bewaken de Helderse forten de ingang tot de Waddenzee. De forten en de stelling maken van waddenhaven Den Helder een bijzondere plek om te bezoeken. Het laat zien hoe strategisch belangrijk die toegang toen was. Natuur en cultuurhistorie gaan daarbij samen. Een icoon om te bewaren en extra aandacht aan te geven.

Thema 4 Wonen werken en recreëren

In het waddengebied wonen ruim een kwart miljoen mensen. Daarvan wonen er ongeveer twintigduizend op de eilanden, de anderen wonen allen op het vasteland. Ruimte is voor velen een belangrijke factor bij de bepaling van het woongenot, maar werkgelegenheid is voor veel mensen de meest bepalende factor om in een gebied te blijven of te vertrekken. Voor de groeiende groep 65-plussers ligt dit anders, evenals bijvoorbeeld voor mensen die hun werk vinden in verschillende takken van de creatieve en vrije sector zoals kunst, ontwerp en ICT. Voor hen is juist de ruimte en het landschap een belangrijke inspiratiebron en motief om het waddengebied te verkiezen.

De industrie in het waddengebied is voor een groot deel gekoppeld aan de vier grotere havens: Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl. De havens van Den Oever en Lauwersoog zijn merendeels op de visserij gericht. Meer dan de helft van de werkgelegenheid in het waddengebied bevindt zich in de havensteden. In Den Helder loopt de werkgelegenheid terug ten gevolge van de inkrimping van de Koninklijke Marine, maar biedt de offshore nieuwe kansen. De Eemshaven ontwikkelt zich meer en meer als energiehaven. Naast de industrie die geconcentreerd is in de havensteden is er vrij veel bedrijvigheid in de kleinere kernen in het waddengebied. Bedrijvigheid die zich op kleinere schaal afspeelt.

Dikwijls vormt de uitstraling van de bedrijvigheid in het landschap een knelpunt, bijvoorbeeld omdat daarvoor de beleving van het gebied voor toeristen minder aantrekkelijk wordt.

De landbouw is van groot belang in het waddengebied. De werkgelegenheid in de landbouw neemt af, maar is voor het gebied nog steeds van belang. Deze werkgelegenheid zit deels in de landbouw zelf en deels in de toeleverende en verwerkende bedrijven. Daarnaast is de landbouw van groot belang voor de uitstraling van het gebied. Zeker op vier van de vijf Waddeneilanden is de landbouw mede drager van het cultuurlandschap. Ook vanuit dat oogpunt dient zijn voortbestaan verzekerd te worden.

In het waddengebied worden verschillende vormen van visserij bedreven: garnalenvisserij, schelpdiervisserij en visserij op rond- en platvis. Visserij is een vorm van medegebruik die van oudsher voorkomt in het gebied. Visserij en visverwerking zijn voor verschillende gemeenten rond de Waddenzee van economisch belang, vooral in de gemeenten Wieringen, Harlingen, Dongeradeel en De Marne.

Deze tak van bedrijvigheid is niet alleen onderdeel van de sociaaleconomische structuur, maar tevens van de belevingswaarde van het gebied. Visserij hoort bij dit gebied. Onderwerpen van onderzoek en discussie zijn: welke vormen van visserij, in welke mate en welke locatie zijn passend. Wat is duurzame visserij. Welke ontwikkelingen van technieken dragen bij aan verduurzaming van het totale palet aan visserijtakken.

Recreatie en toerisme zijn voor de Waddeneilanden economisch gezien de belangrijkste sector en het is zaak om het marktaandeel in ieder geval vast te houden. Het beleid is vooral gericht op kwaliteitsverbetering, seizoensverlenging, het aantrekken van nieuwe doelgroepen en ontwikkelen van nieuwe vormen van toerisme. Op het vasteland is geen sprake van intensief toerisme. Op een aantal locaties is sprake van concentratie, bijvoorbeeld rond Lauwersoog en Wieringen. Een groeiend aantal toeristen is geïnteresseerd in de cultuurhistorische kwaliteiten van dit deel van het Waddengebied. In de regio is een toenemend besef van de aanwezige potentie voor ontwikkeling van toerisme.

Het aantal recreanten dat met een boot van de Waddenzee geniet is de afgelopen decennia aanzienlijk gegroeid. Dit blijkt onder andere uit een sterk toenemend aantal sluispassages. Om de waterrecreatie in goede banen te blijven leiden is eind 2007 het Convenant Vaarrecreatie Waddenzee afgesloten. Dit omvat afspraken met betrekking tot havens, voorlichting, zonerings en handhaving.

Om de sociaaleconomische positie van het Waddengebied te verbeteren is alle hensen aan dek nodig. Keuze voor alléén industriële ontwikkeling of alléén inzetten op kleinschaligheid of toerisme leidt daarbij tot verdere achteruitgang ten opzichte van de rest van Nederland.

Het Waddenfonds subsidieert in 2010-2014 projecten die passen binnen de volgende programma's:

- programma 9: Ontwikkeling duurzame visserij.
- programma 10: Verduurzaming waddenhavens.
- programma 11: Duurzame ontwikkeling recreatie en toerisme waddengebied.
- programma 12: Verduurzaming vaarrecreatie.
- programma 13: Verduurzaming landbouw.

Hierna worden de probleemschets, doelstellingen en iconen per programma weergegeven.

Programma 9   Ontwikkeling duurzame visserij

Probleemschets

In het waddengebied worden verschillende vormen van visserij bedreven: garnalenvisserij, schelpdierversierij en visserij op rond- en platvis. Visserij is een vorm van medegebruik die van oudsher voorkomt in het gebied en is voor verschillende gemeenten rond de Waddenzee van economisch belang. Hierbij gaat het om een duurzame inpassing van deze visserij in de Waddenzee.

Een duurzame manier van vissen zorgt ervoor dat garnalen, mosselen en hun leefmilieus in stand blijven. Het huidige visserijbeleid van de Waddenzee beoogt enerzijds door het reguleren van vormen van visserij en anderzijds door het stimuleren van op verduurzaming gerichte ontwikkelingen, uiteindelijk een duurzame Waddenzeevisserij te realiseren. Van de mossel- en garnalenvisserijsector wordt voor 2020 de benodigde verduurzaming verwacht, via bijvoorbeeld mosselzaadinvanginstallaties (MZI). Bestaand beleid kan ondersteund worden met een programmatische aanpak gericht op innovatie en ondernemerschap in de visserijsector, bij voorkeur aansluitend op provinciale programma's en programma's van onderzoeksinstituten op het gebied van duurzame visserij.

Onder het programma *Ontwikkeling duurzame visserij* worden projectvoorstellen gehonoreerd die bijdragen aan onderzoek, innovatie, monitoring en ontwikkeling van duurzame visserij in het waddengebied. Het gaat hierbij vooral om pilots die de afname van de druk op de natuur bewerkstelligen en perspectief bieden voor de toekomst van de visserijsector in het waddengebied. Dit betekent naast de kleinschalige visserij, ook de ondersteuning van het transitieproces naar een duurzame garnalenvisserij en mosselvisserij conform de afspraken die recentelijk zijn gemaakt tussen de natuurorganisaties en de mosselsector. De kleinschalige

visserij in de Waddenzee kenmerkt zich bij uitstek door haar inbedding in de regio en het meebewegen met de natuur. Met name projecten die een regionale inbedding van de visserij in de regio kunnen ondersteunen of een duurzaam alternatief vormen voor de huidige vormen van visserij, verdienen de aandacht van het Waddenfonds. Behoud van de cultuurhistorische identiteit van vissersdorpjes in het waddengebied is een aandachtspunt in dit transitieproces. Uiteindelijk draagt duurzame visserij bij aan de sociale cohesie in het waddengebied.

ICOON: AGENDA DUURZAME GARNALENVISSERIJ

LNV is samen met de garnalenvissers aan het kijken hoe zij als sector economisch en ecologisch duurzaam kunnen opereren. Het doel is het gezamenlijk opstellen van een agenda voor economisch en ecologische duurzame garnalenvisserij met de sector en de natuurorganisaties voor 2020 en daarna. In deze agenda zal onderscheid gemaakt worden tussen afspraken die op de korte termijn (2009–2010) en op de lange termijn (2010–2020) gerealiseerd zullen worden. Bij de verduurzaming van de garnalenvisserij gaat het onder andere om het verminderen van de visserijdruk, het nemen van technische maatregelen om de bijvangsten te reduceren of andere aanpassingen aan schepen en tuigen (bijvoorbeeld de zeeflap). De garnalenvisserij heeft daarin zelf het voortouw genomen door in te zetten op het verkrijgen van het Marine Stewardship Council (MSC) in het project Verduurzaming garnalensector. Dit MSC-label staat voor duurzaam gevangen en verwerkt. De kenniskring Duurzame Garnalenvisserij kijkt daarbij onder andere naar vangstverspreiding en het ontwikkelen van een pulskor om bodemberoering en bijvangst te verminderen.

Doelstelling 2026

De Waddenzee wordt benut voor diverse vormen van duurzame visserij op een dusdanige wijze dat zich een rijke en gevarieerde visstand heeft ontwikkeld en dat de overige (bodem)fauna en (bodem)flora en de landschappelijke kwaliteiten van de Waddenzee hier niet onder lijden. Bodemberoerende mosselvisserij komt niet meer voor en de garnalenvisserij is duurzaam. De unieke cultuurhistorische identiteit van de vissersdorpen in het waddengebied is behouden gebleven.

Subdoelstelling 2014

Er is in de Waddenzee een transitie ingezet naar een duurzame manier van visserij op een dusdanige wijze dat zich een rijke en gevarieerde visstand heeft ontwikkeld en dat de overige (bodem)fauna en (bodem)flora en de landschappelijke kwaliteiten van de Waddenzee hier niet onder lijden.

Programma 10 Verduurzaming Waddenhavens

Probleemschets

De industrie in het waddengebied is voor een groot deel gekoppeld aan de vier grotere havens: Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl. Meer dan de helft van de werkgelegenheid in het waddengebied bevindt zich in deze havensteden. De havens kenmerken zich door een gunstige ligging aan zowel open zee naar Scandinavië, Engeland en Oost-Europa alsook via de binnenwateren naar het binnenland. In de regio Den

Helder loopt de werkgelegenheid terug ten gevolge van de inkrimping in de bollensector en de Koninklijke Marine. Afgelopen jaren is fors ingezet op inbreiding in de haven om de operations en maintenance van de offshore olie en gassector te faciliteren. De offshore energysector, met name windenergie, biedt nieuwe kansen voor de toekomst van Den Helder als 'energiehaven'.

In Harlingen is scheepsbouw een belangrijke activiteit. Langs de Eems liggen de haven- en industriegebieden Eemshaven en Oosterhorn. De Eemshaven ligt aan 'diep zeewater' en ontwikkelt zich vooral in de sectoren energie, agro en food en ook als haven voor 'shortsea-shipping'. In de Oosterhorn bevindt zich een omvangrijk cluster van chloorgerelateerde en chemische bedrijven op basis van lokale delfstoffen. Een kenmerk van diverse bedrijven in de Oosterhorn is dat zij sterk energie-intensief zijn.

In alle havens speelt de economische ontwikkeling een grote rol. In de beleidsbrief 'Duurzame Zeehavens' (2009) presenteert het kabinet zijn visie op een duurzame ontwikkeling van de Nederlandse zeehavens (waaronder Eemshaven, Delfzijl, Harlingen en Den Helder) en hoe het kabinet deze ontwikkeling wil ondersteunen. Projecten met betrekking tot verduurzaming en/of vergroening van de industrie met een afgeleid effect op de verduurzaming van de havens verdienen eveneens de aandacht.

Het programma *Verduurzaming Waddenhavens* zet in op twee parallelle sporen: enerzijds verduurzaming van de huidige activiteiten in de Waddenhavens, en anderzijds ontwikkelen en aantrekken van meer duurzame goederenstromen en duurzame economische activiteiten. Het betreft hier overigens niet alleen de vier grote havens, maar ook de kleinere visserijhavens worden uitgenodigd te verduurzamen. In het programma wordt ondersteuning gegeven aan noodzakelijke aanpassingen en het innoveren van haven- en bedrijfsomgeving aan de eisen van nieuwe functies. Ook andere projecten op het gebied van de verduurzaming van de Waddenhavens zijn mogelijk, mits specifiek gebonden aan het waddengebied en een meerwaarde betekend voor landschap, natuur en milieu (incl. energie-efficiency) of het vermindering van bedreigingen.

Doelstelling 2026

De Waddenzeehavens hebben zich in 2026 duurzaam ontwikkeld op een wijze die recht doet aan hun specifieke ligging en mogelijkheden.

Subdoelstelling 2014

De Waddenzeehavens hebben een transitie in gang gezet naar een duurzame ontwikkeling op een wijze die recht doet aan hun specifieke ligging en mogelijkheden.

Programma II Duurzame ontwikkeling Recreatie en Toerisme Waddengebied

Probleemschets

De Raad voor de Wadden geeft in haar advies aan de Tweede Kamer 'Identiteit als troef, Waddenlandschap vol verrassingen' aan dat vooral het vasteland nog geen sterk toeristisch merk is. Om dit te bevorderen vindt de Raad het van belang om een aantal thematische trekpleisters te ontwikkelen, die zich richten op thema's die in het waddengebied een grote rol spelen, zoals de Afsluitdijk en landaanwinning, energie, klimaatver-

andering, bewoningsgeschiedenis, visserij en natuur. De Raad vindt dat plaatsen als Appingedam, Delfzijl, Dokkum, Harlingen en Franeker beter in de markt gezet moeten worden. Volgens de Raad zijn deze plaatsen uitermate geschikt om de boeiende geschiedenis van het waddengebied zichtbaar en beleefbaar te maken.

Het ontbreekt aan een eenduidig marketingconcept om het waddengebied als één gebied te presenteren en zowel toeristen alsook juist eigen inwoners te informeren over de bijzondere waarden die het waddengebied herbergt. Er is behoefte aan een marketingconcept, dat het gebied - mede in het licht van de status van werelderfgoed - internationaal op de kaart zet. Op trilateraal niveau wordt gewerkt aan een eerste raamwerk voor een samenhangende benadering van recreatie en toerisme. Dit kan een 'swing' geven aan de uitstraling (branding) en promotie van het waddenkustgebied en katalysator zijn voor verdere voorzieningen, leefbaarheid en economische vernieuwing en bovendien bijdragen aan de instandhouding van de authentieke waarden van het waddenland.

Door versterking van het gastheerschap van organisaties, ondernemers en bewoners kan recreatie en toerisme een impuls krijgen, zonder dat dit ten koste gaat van de unieke natuurwaarden in het gebied.

De samenwerkende waddegemeenten hebben onderzoek gedaan naar de spreiding, thema's, structuur en samenwerking van de bezoekerscentra in het waddengebied om te komen tot één ontwikkelingsplan voor de verschillende bestaande en nieuwe centra. Dit ontwikkelingsplan is beschreven in de nota Waddenzee Werelderfgoed.

Onder het programma *Duurzame ontwikkeling Recreatie en Toerisme Waddengebied* worden projectvoorstellen gehonoreerd die bijdragen aan een grotere rol en herkenbaarheid van het waddengebied als recreatiegebied, die het gastheerschap in het waddengebied versterken en de relatie tussen toerisme en recreatie en de unieke waarden van natuur, landschap en erfgoed verankeren. Een samenhangende promotie en marketing, waaronder ook afstemming tussen de waddencentra is daarbij essentieel.

Aan het vasteland kan een samenhangend aanbod van recreatieve voorzieningen worden gerealiseerd, met enkele grootschalige thematische trekpleisters en daarbinnen een fijnmazig netwerk van kleinschalige voorzieningen, attracties en accommodaties, die aansluiten bij de identiteit van het gebied en deze waar mogelijk benadrukken.

Doelstelling 2026

In 2026 is er sprake van een waddengebieddekkend netwerk van goed op elkaar afgestemde en aansprekende (inter)nationale toeristisch-recreatieve trekkers (Recreatieve Poorten). Zij zetten het waddengebied op de toeristische kaart en zorgen voor een economische impuls. Daarnaast is er een netwerk aan kleinschalige voorzieningen, attracties en routestructuren ontstaan die de identiteit en beleefbaarheid van het waddengebied oppoetsen (Recreatieve Parels).

Subdoelstelling 2014

In 2014 zijn er een of meer Recreatieve Poorten ontwikkeld en diverse Recreatieve Parels gerealiseerd.

ICOON: POORT NAAR HET WAD

Waddenzeeschool.

De vijf waddencentra op de verschillende eilanden hebben gezamenlijk een educatieprogramma ontwikkeld over de wadden. Er is een lespakket ontwikkeld voor scholen en een veldwerkpakket voor praktijklessen op de eilanden. Voor gebruik van het lespakket bieden de centra trainingen aan leraren. Door het overdragen van kennis wordt draagvlak gekregen voor het behoud en de ontwikkeling van het waddengebied en de unieke natuurwaarden van het gebied bij de jeugd.

Programma 12 Verduurzaming vaarrecreatie

Probleemschets

Het waddengebied en de Waddenzee zijn een populaire bestemming voor recreatie en toerisme. De Waddenzee is zelfs zo uniek dat Duitsland en Nederland samen het initiatief namen voor de nominatie van de Waddenzee als werelderfgoed bij de UNESCO. Het aantal toeristen dat de schoonheid van het gebied ontdekt, neemt per jaar toe. De pleziervaart komt door de verdergaande welvaart voor een groter publiek binnen bereik. Door deze groei neemt ook de belasting van schepen op de Waddenzee toe. Aan de groei van de recreatie in het waddengebied zitten grenzen. In de afgelopen jaren is onderzoek gedaan naar de effecten van recreatie en menselijke verstoring op soorten en habitats. Dit betreft in de Waddenzee met name onderzoek naar verstoring van verschillende wadvogelsoorten en zeezoogdieren. Het grootste effect van de recreatieve vaart op habitats en soorten is, naast een verhoging van de kans op aanvaringen en de mogelijke extra effecten van aanwezigheid en geluid, het droogvallen op platen binnen het pkb-gebied. Het gedrag van recreanten op de drooggevallen boot zijn van grote invloed op de mate van verstoring.

Het opstellen van integraal beleid aangaande recreatie en toerisme in het waddengebied en op de Waddenzee is noodzakelijk. Het convenant Vaarrecreatie Waddenzee en het convenant Wadlopen leggen de eerste afspraken tussen terreinbeheerders en gebruikers van het waddengebied vast.

Het programma *Verduurzaming vaarrecreatie* draagt bij aan de verdere uitvoering van deze afspraken waarin de harmonisering van recreatie en natuur is geregeld. Daarbij dient ook te worden gekeken naar de ontwikkeling van toeristische activiteiten in de jacht- en passantenhavens, maar ook naar toeristische activiteiten op het vasteland. Duurzaam (elektrisch) toeristisch vervoer is één van de vele mogelijkheden.

Doelstelling 2026

Er is in 2026 een situatie bereikt van duurzame vaarrecreatie die ecologisch houdbaar, economisch levensvatbaar en sociaal acceptabel is.

Subdoelstelling 2014

Afname van de belasting van vaarrecreatie op de Waddenzee. Zo is de vaarrecreatie op de Waddenzee gestabiliseerd op het niveau dat past bij de draagkracht van de Waddenzee.

Iconen

Het voorbeeld waar ingezet is op de harmonisering van toerisme en recreatie met de natuur is de gerevitaliseerde jachthaven van Vlieland. Door de aanleg van deze jachthaven is een bijdrage geleverd aan een verbetering van het toeristisch-recreatieve aanbod, zijn tegelijkertijd duurzame energie- en milieumaatregelen genomen en is de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit van de oostkant van Vlieland verhoogd.

ICOON: JACHTHAVEN VLIELAND

Recreatie en toerisme vormt de belangrijkste economische factor voor Vlieland. Een belangrijke trekker daarin is het dorp Vlieland, dat prachtig bewaard is gebleven en een vriendelijke en authentieke uitstraling heeft. Tegelijk is geconstateerd dat de relatie tussen het minder fraaie haven(gebied) en het dorp niet optimaal was. Een herinrichting van het havengebied bood de mogelijkheid maatregelen te nemen die zowel de relatie tussen haven en dorp versterken als het aanvaaraan-zicht verbeteren. De jachthaven is in oppervlakte vergroot, de verouderde en onveilige ligplaatsen zijn vervangen door ligboxen, ingericht met drijvende steigers met moderne faciliteiten. Hiermee wordt tegemoet gekomen aan de huidige eisen van brandveiligheid en blijft per saldo het aantal ligplaatsen gelijk. Rond de haven zijn wandel- en fietspaden aangelegd. Door dit alles is het voorzieningenniveau fors toegenomen. Bij de aanleg is extra aandacht besteed aan de landschappelijke inpassing. In het plan zijn zoveel mogelijk duurzame bouwmethoden toegepast, zoals zonnepanelen op daken en luifels, duurzaam materiaalgebruik, dag en nacht ventilatie, buitenzonwering en een oriëntering op het westen.

Programma 13 Verduurzaming landbouw

Probleemschets

De landbouw is een belangrijke economische drager in het waddengebied. Door schaalvergroting in de landbouw en verzilting van landbouwgebieden is het soms lastig de economische belangen van de landbouw en de belangen voor natuur, milieu en landschap op elkaar af te stemmen. Landbouw is van groot belang voor de vitaliteit in het waddengebied.

Een duurzame landbouw, die economisch levensvatbaar is, maar waarbij de druk op natuur, milieu en landschap wordt teruggedrongen, is gewenst. Een transitie naar een klimaatbestendige, schone en zuinige land- en tuinbouw is gewenst. Om te achterhalen hoe duurzaam produceren met duurzaam renderen te combineren is en daar ervaring mee op te doen, zijn onderzoeken en pilots nodig.

Onder het programma *Verduurzaming landbouw* worden projectvoorstellen gehonoreerd die bijdragen aan een economisch levensvatbare landbouw die de druk van de landbouw op natuur en landschap vermindert, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van aangepaste productiewijzen.

Doelstelling 2026

In 2026 is er een economisch levensvatbare landbouwsector in het waddengebied die volledig is afgestemd op de unieke natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten van het waddengebied.

Subdoelstelling 2014

In 2014 zijn er enkele succesvolle pilot-projecten op het gebied van duurzame landbouw (duurzaam produceren combineren met duurzaam renderen) afgerond.